ភាគទី ២

ពី

ការប៉ះលើកដំបូង

នឹងបច្ឆិមប្រទេស

ទៅ

អាណានិគម

កូនអើយកេរ្តិ៍មេបា ចូររក្សាតែកេរ្តិ៍ល្អ ។

រហូតមកដល់ដំណាច់សតវត្សរ៍ទី១២, ការដឹងស្គាល់នៃបស្ចឹមប្រទេសលើទ្វីបអាស៊ី នៅត្រឹមតែការស្គាល់ប្រទេសចិន តាមការនិទានរ៉ាយរ៉ាប់នៃអ្នកដើរទេស ដែលបានទៅដល់ទីនោះដោយកាត់តាមអាស៊ីកណ្តាល។ បន្ទាប់ពីការពង្រីកអំណាចយ៉ាងមហិមានៃពួកម៉ុងហ្គោល នៅសតវត្សរ៍ទី១៣ មក —ការពង្រីកដែលមាន ហ្សេង ហ្ស៊ិះ ខាន់ និងបន្ទាប់មក ចៅរបស់ខ្លួន, យូប៊ីឡៃខាន់ ជាអ្នកដឹកនាំ[១] ហើយដែលបានសាបព្រោះមហន្តរាយពាសពេញទ្វីប ចន្លោះអឺរ៉ុប-អាស៊ី រហូតដល់ដីវាលប្រទេសហុងគ្រី— ប្រទេសចិនបានទៅជាទីទាក់ទាញមួយចំពោះបស្ចឹមប្រទេស។

ដំណើរស្វែងរកពិនិត្យជាច្រើនបានត្រូវធ្វើឡើង ដូចដំណើរពីរដងដ៏រន្ទឺនៃ ម៉ារកូ ប៉ូឡូ នៅស្រុកចិនជាដើម[២]។ វាងដំណាច់សតវត្សរ៍ទី១៣, បន្ទាប់ពីការរកឃើញផ្លូវសមុទ្រមួយមកបូព៌ាប្រទេស, ពួកព័រទុយហ្គេសម្ដោជយុគមែនទែននៃដំណើរស្វែងរកពិនិត្យ។ វ៉ាស្កូ ដឺ ហ្គាម៉ា មកដល់ កាលីគុត (កាល់កត្តា) នៅឆ្នាំ ១៤៩៨។ អាល់ប៊ូកែក យកបានកំពង់ផែ ហ្គោ (ឥណ្ឌា) នៅឆ្នាំ ១៥១០ រួចហើយកំពង់ផែ ម៉ាឡាក់កា (ឥណ្ឌូណេស៊ី) នៅឆ្នាំ ១៥១១, ហើយមកដល់ កង់តុង នៅឆ្នាំ ១៥១៧។ កូឈ្នួយម្នាក់របស់ អាល់ប៊ូកែក, អង់តូនីញ៉ូ ដឺ ហ្វារីយ៉ា ចូលមកក្នុងឆកសមុទ្រ ទូរ៉ាន (វៀតណាមខាងត្បូង) ហើយកត់សំគាល់ទឹកដី ហៃហ្វូ ដែលក្រោយមកបានទៅជាកំពង់ផែតែមួយនៃឥណ្ឌូចិន[៣] ដែលបើកចំហរទៅបរទេស។ ការនិទានរ៉ាយរ៉ាប់នៃអ្នកស្វែងរកលើកដំបូងទាំងនេះ ទាក់ទាញពួកឈ្មួញ និងអ្នកផ្សាយសាសនាគ្រិស្តឲ្យមកអាស៊ី។

នៅឆ្នាំ ១៥៥៥ អ្នកបួស "ដូមីនីកាំង" ជាតិព័រទុយហ្គេ ឈ្មោះ ហ្កាស្ប៉ា ដឺ គ្រុយហ្ស៍ មកដល់រាជវាំងនៃស្ដេចអង្គចាន់ទី១ ។ កាលនោះកម្ពុជាកំពុងតែអោនថយពេញទំហឹង ដោយហិនហោចនឹងការចូលវាយនៃពួកសៀម[៤]។ តាមដានជើងនៃ ហ្កាស្ប៉ា ដឺ គ្រុយហ្ស៍, អ្នកបួស "ដូមីនីកាំង" និង "ហ្វ្រង់ ស៊ីស្កាំង" ព័រទុយហ្គេ ឯទៀតមកដល់កម្ពុជា[៥]។ ជនជាតិព័រទុយហ្គេសមួយក្ដាប់ ក៏បានចូលរួមជាមួយស្ដេចខ្មែរ ក្នុងការតយុទ្ធទល់នឹងពួកសៀម[៦], ការជួយតយុទ្ធដែលនឹងចប់នៅឆ្នាំ ១៦២៣ ព្រោះថា ក្រុមព័រទុយហ្គេទាំងឡាយនៅអាស៊ី ក៏ចុះសាបសូន្យខ្លួនឯងដែរ។ ពី គ.ស. ១៦២៣ ដល់ ១៦៨២ គឺដល់វេនពួក ហូល្លង់ដេ ម្ដង ដែលខិតខំដាក់ហាងជំនួញមួយនៅស្រុកខ្មែរ ប៉ុន្តែមិនបានសំរេចឡើយ។ ក្នុងចន្លោះពេលនោះ, ពួកអ្នកបួស "យេស៊ីត", បន្ទាប់ពីបរាជ័យនៃពួក "ដូមីនីកាំង" ក្នុងការផ្សាយសាសនានៅកម្ពុជា បានសង់ទីផ្សាយសាសនាមួយនៅកំពង់ផែ ហៃហ្វូ ក្នុងឆ្នាំ ១៦១៥ ហើយសំរេចសង់មួយទៀតក្នុងឆ្នាំ ១៦២៥ នៅស្រុកតុងកឹង[៧]។ ក្នុងគោលដៅនេះ ពួក "យេស៊ីត" តាំងអ្នកបួសបារាំងម្នាក់, អាឡេចសង់ដ្រ៍ ដឺ រ៉ូដ, ជាមេគណៈបេសកកម្ម។ ដឺ រ៉ូដ ខិតខំបំបាក់ភាពផ្ដាច់មុខនៃកិច្ចត្រួតត្រា (ផ្លូវសង្ឃ) កាតូលិកនៅបូព៌ាប្រទេស ដែលកាលនោះនៅក្នុងដៃពួកព័រទុយហ្គេ។ ពេលត្រឡប់មកស្រុកបារាំងវិញ, គាត់រុញច្រានមហាសន្និបាតសង្ឃបារាំងឲ្យធ្វើកិច្ចបង្ខិតបង្ខំក្រុងរ៉ូម ដើម្បីតែងតាំងមេគណ (អេវ៉ែត) បារាំងនៅឥណ្ឌូចិន[៨]។ នៅឆ្នាំ ១៦៦៣, ដោយមាន កុលប៊ែរ និង ស្ដេច ល្វីទី១៤ គាំទ្រផង អង្គការមួយឈ្មោះ " Société des Missions Etrangères " (សមាគមក្រុមចេញផ្សាយសាសនានៅបរទេស) បានត្រូវបង្កើតឡើង ហើយដែលមានភារៈរើសរកអ្នកផ្សាយសាសនាជាតិបារាំងដើម្បីឥណ្ឌូចិន។

នៅសតវត្សរ៍ទី១៨ ឈ្មួញបារាំងលើកដំបូងមកដល់ឥណ្ឌូចិន។ ការប៉ុនប៉ងទីមួយរបស់ពួកនេះ ដើម្បីរស់នៅក្នុងអណ្ណាម និងក្នុងតុងកឹងឥតមានជោគជ័យទេ ដោយហេតុថា ការទាត់ចោល, ការមិនទទួលពីសំណាក់ជនជាតិយួន បានមានឡើងយ៉ាងពេញទំហឹង។ មកដល់ឆ្នាំ ១៧៧៣ ក៏មានបងប្អូនបីនាក់ ដែលមានដើមកំណើតនៅ តៃសឺង នាំយួនបះបោរទល់នឹងស្ដេចខាងជើងនិងស្ដេចខាងត្បូង។ ពួកនេះដណ្ដើមយកបល្ល័ង្កបាន, ហើយស្ដេចអណ្ណាមឈ្មោះ ហ្វេ វឿង ដែលភៀសខ្លួនទៅកម្ពុជាក្រោម បានត្រូវគេសម្លាប់នៅឆ្នាំ ១៧៧៧។ ក្មួយ

ស្តេចឈ្មោះ ង្វៀង អាន់, អ្នកបន្តរាជ្យ, កែនទ័ពដើម្បីច្បាំងបងប្អូន "តៃសឺង"។ ឆ្លៀតឱកាសពីការតយុទ្ធខាងក្នុងនេះ, មេគណនៅកម្ពុជាក្រោម, ពីញ៉ូដឺបេអែន, រុញម្ចាស់ ង្វៀង អាន់ ដែលខ្លួនបានធ្វើជាមិត្តយ៉ាងស្និទ្ធឲ្យសុំជំនួយបារាំង។ បន្ទាប់ពីបានច្បាំងធ្លាក់ ៥ ឆ្នាំដោយឥតជោគជ័យមក ង្វៀង អាន់ ព្រមតាមយោបល់មេគណ[៩]។ ដឺបេអែន, ដោយមានកូនច្បង ង្វៀង អាន់ អាយុ ៥ ឆ្នាំ មកជាមួយផង, ក៏ចុះសំពៅមកដល់ឡូរីយ៉ង់ (ស្រុកបារាំង) នៅឆ្នាំ ១៧៨៧។ នៅពេលនោះ បារាំងកំពុងតែបោះបង់ចោលអាណានិគមរបស់ខ្លួននៅអាមេរិក, កាណាដា ដែលពុំសូវជាទីពេញចិត្តនៃស្តេចល្វីទី១៦។ ម៉ុងម៉ូរាំង, រដ្ឋមន្ត្រីការបរទេស, ដែលឃើញថាឱកាសដើម្បីសងបំពេញការបង់ខាតនៅប្រទេសឥណ្ឌាមកដល់ហើយ, ក៏ចុះសន្ធិសញ្ញាសម្ពន្ធភាពទី១ ជាមួយអណ្ណាម នៅ វេសៃ ក្នុងថ្ងៃ ២៨ វិច្ឆិកា ១៧៨៧[១០]។ ជំនួយសឹកមួយបានផ្តល់ឲ្យ ង្វៀង អាន់។ តបទៅវិញម្ចាស់យួននេះត្រូវឲ្យកោះត្រឡាច (ពូឡូកុងឌរ) និងកំពង់ផែ ទូរ៉ាន ទៅប្រទេសបារាំង ដែលត្រូវមានកម្មសិទ្ធផ្តាច់មុខខាងជំនួញទៀត។ ប៉ុន្តែពេលមេគណកាតូលិកត្រឡប់មកដល់កម្ពុជាក្រោមវិញ, ង្វៀង អាន់ យកបានព្រៃនគររួចទៅហើយ ព្រមទាំងដែនដីទិសខាងត្បូងទាំងអស់។ នៅឆ្នាំ ១៨០២, ង្វៀង អាន់ វាយឈ្នះ "តៃសឺង" ក្រោយបង្អស់នៅហាណូយ ហើយប្រកាសខ្លួនជាអធិរាជក្រោមឈ្មោះថា យ៉ាឡុង[១១]។

ចំណោទផ្សេងៗ នៃការបដិវត្តន៍ (១៧៨៩) បានធ្វើឲ្យបារាំងខ្វល់ខ្វាយ។ ការទាក់ទងជាមួយប្រទេសយួន ក៏បានត្រូវគេពុំសូវយកចិត្តទុកដាក់លើមួយរយៈទៅ។ ជនជាតិបារាំងមួយក្រុម, ភាគច្រើនជាអ្នកផ្សាយសាសនា, បានរស់នៅដោយសន្តិភាពដោយសារការគាំពារនៃយ៉ាឡុង។ អ្នកតរាជ្យនៃស្តេចនេះ, មិញម៉ាង រួចមក ទីឌឹក ចាប់ប្រទូស្តរ៉ាយនឹងបារាំងឡើងវិញ។ ការព្យាបាទធ្វើទុក្ខបុកម្នេញលើពួកអ្នកផ្សាយសាសនា ក៏កើតឡើងម្តងទៀត។ យកលេសថាដាក់ទណ្ឌកម្មលើអធិរាជយួន ទីឌឹក អំពីការសម្លាប់រង្គាលអ្នកផ្សាយសាសនាគ្រិស្ត, ណាប៉ូឡេអុងទី ៣ បញ្ជាឲ្យលើកទ័ពបារាំងមួយកងមកវាយយួន[១២]។ ថ្ងៃ ៣១ សីហា ១៨៥៨, សំពៅមួយកងដែលដឹកនាំបេសកៈយោធពលបារាំង-អេស្ប៉ាញ៉ុល ៣០០០ នាក់ ក្រោមបញ្ជានៃឧត្តមនាវីរីហ្គោ ដឺហ្សិនូយី, បោះយុថ្កានៅឆកសមុទ្រ ទូរ៉ាន។ ពី ទូរ៉ាន មេទ័ពបារាំងគិតគូរវាយរាជធានី ហ្វេ។ ប៉ុន្តែសំពៅបាញ់កាំភ្លើងធំរបស់ខ្លួន ពុំអាចចូលតាមស្ទឹងហ្វេបានឡើយ។ ក្រោយពីកងសំពៅបារាំងបាននៅនឹងថ្កល់យ៉ាងយូរ, ដឺហ្សិនូយីសំរេចប្តូរទីដៅ ៖ ឬមួយតុងកឹង ឬមួយកម្ពុជាក្រោម។ ខ្យល់រដូវរងានាំសំពៅមកកម្ពុជាក្រោមធាប់ជាង។ កងសំពៅក៏ចុះមកខាងត្បូង ហើយឡើងតាមស្ទឹងព្រៃនគរ, ក្រុងដែលបានត្រូវវាយសំរុកនៅថ្ងៃ ១៧ កុម្ភៈ ១៨៥៩។ បារាំងបានស្នើសុំប្តូរកុងស៊ុលគ្នាជាមួយយួន ប៉ុន្តែ ចំពោះមុខចំនួនស្ទួចស្តើងនៃទ័ពបារាំង, ទី ឌឹក ទាត់ចោលសំណើនេះ។ យ៉ាងណាមិញ កងទាហានបារាំងនិងអេស្ប៉ាញ៉ុល ដែលផ្តុំគ្នាក្នុងបន្ទាយមួយ ទប់ទល់បាននឹងការវាយបញ្ចេញទាំងប៉ុន្មានរបស់ទ័ពយួន។ នៅខែកុម្ភៈ ១៨៦០ នាវាចំបាំងបារាំង ៧០ គ្រឿង ចុះពីស្រុកចិនមក, ហើយមិនត្រឹមតែវាយបំបែកបាននូវការឡោមព័ទ្ធទេ ថែមទាំងកាន់កាប់ខេត្តបីនៅខាងជើងព្រៃនគរទៀត។ ថ្ងៃ ៥ កក្កដា ១៨៦២ ទី ឌឹក, ដោយរវល់នឹងការបះបោរនៅតុងកឹង, ចុះសន្ធិសញ្ញាមួយជាមួយឧត្តមនាវី បោណ្ណា ដែលនៅក្នុងនោះ អធិរាជយួនអនុញ្ញាតសេរីភាពកាន់សាសនាកាតូលិក ហើយឲ្យខេត្តបី (បៀងហ្វា, យ៉ាឌិញ និងវិញឡុង) និងកោះត្រឡាចទៅបារាំង[១៣]។

យក កូសាំងស៊ីន (កម្ពុជាក្រោម, អានលេខយោង២ ចំពោះដើមកំណើតនៃឈ្មោះនេះ) បានមិនទាន់អស់ពាក់កណ្តាលផង បារាំងចោលភ្នែកមកកម្ពុជា ដែលបានអស់ដីមួយជុំទៅហើយ។ ខែកញ្ញា ១៨៦២ ឧត្តមនាវី បោណ្ណា មកធ្វើទស្សនកិច្ចដល់ព្រះបាទនរោត្តមនៅឧដុង្គ ដែលកាលនោះជារាជធានី, ទស្សនកិច្ចដែលជាការស្ទាបស្ទង់មើល ក្រែងអាចទាញកម្ពុជាដាក់ក្រោមការគាំពារបារាំងបាន។ ដូច្នោះមែនក្នុងសម័យនោះ បារាំងរកផ្លូវមួយចូលមកក្នុងប្រទេសចិនខាងត្បូងដើម្បីធ្វើជំនួញ។ បើត្រួតត្រាកម្ពុជាបាន, បារាំងមិនគ្រាន់តែត្រួតត្រា

បាននូវទន្លេមេគង្គទេ ដែលអាចជាផ្លូវមួយចូលទៅដល់ប្រទេសចិនខាងត្បូង[១៤] គឺថែមទាំងភូមិភាគបង្កាទុកខាងមុខមួយទៀតសំរាប់ពេលណាមានការឈ្លានពានពីស្រុកសៀម ដែលបានត្រូវពួកអង់គ្លេសគាំទ្ររួចទៅហើយ។

ថ្ងៃ ១០ សីហា ១៨៦៣ ឧត្តមនាវី ដឺឡាក្រង់ឌ្យែរ, “គូវែន័រ” (ចៅហ្វាយ) ទី១ នៃកូសាំងស៊ីន ដែលមេគណកាតូលិក, មីស, មកជាមួយផង បានមកដល់ក្រុងឧដុង្គ ហើយ “ឲ្យ” ព្រះបាទនរោត្តម ចុះហត្ថលេខាលើសន្ធិសញ្ញាទទួលការគាំពារ (ប្រូតិកតូរ៉ា) ពីបារាំង[១៥], សន្ធិសញ្ញាដែលនឹងទទួលហត្ថលេខានៃ ណាប៉ូឡេអុងទី៣ នៅពេលខាងក្រោយ។ ការណ៍នេះ បានត្រូវធ្វើឡើងដោយសម្ងាត់ ហើយក្នុងពេលដែលពញាវាជា — នាម៉ឺនសៀមដែលក្រុងទេព (បាងកក) ចាត់ឲ្យឃ្លាំមើលស្ដេចខ្មែរ— មិននៅ។ ថ្ងៃ ៤ វិច្ឆិកា ១៨៦៤ សាស្ស៊ឺលូឡូបា, រដ្ឋមន្ត្រីក្រសួងនាវាចរ ដាក់សេចក្ដីរាយការណ៍មួយទៅណាប៉ូឡេអុងទី៣, ដែលនៅក្នុងនោះ រដ្ឋមន្ត្រីបង្ហាញការចាំបាច់ត្រូវរក្សាទុកឥណ្ឌូចិន។ នៅឆ្នាំ ១៨៦៧ ដឺឡាក្រង់ឌ្យែរ យកខេត្តបីទៀតនៅ កូសាំងស៊ីន ៖ វិញឡុង, សុកត្រាង (ឃ្លាំង) និងចូដុក (មាត់ជ្រូក)។ គឺក្នុងពេលដែលខ្លួនធ្វើអន្តរាគមន៍សុំឲ្យអធិរាជយួនដោះលែងអ្នករត់ពន្ធអាវុធបារាំងម្នាក់ឈ្មោះ ហ្សង់ ឌុយពុយ ដែលពួកបារាំងចូលក្នុងការច្បាំងយកតុងកឹង។ ការវាយដំបូងបានត្រូវដឹកនាំដោយ ហ្វ្រង់ស៊ីស ហ្គាវន្ទេ នៅថ្ងៃទី ២០ វិច្ឆិកា ១៨៧៣។ ប្រទេសចិនក៏គំរាមថានឹងធ្វើអន្តរាគមន៍តាមផ្លូវសឹក។ នាយករដ្ឋមន្ត្រី ហ្ស៊ុល ហ្វែរី ឲ្យសភាបោះឆ្នោតបើកឥណទាន ដើម្បីបញ្ជូនបេសកៈយោធាមួយកង, ដែលនឹងវាយផ្ទួនគ្នាលើអណ្ណាមផង លើតុងកឹងផង។

ការវាយប្រទេសអណ្ណាមធ្វើទៅដោយឥតចំណោទឡើយ ដោយស្ដេច ទឺ-ឌឹក បានស្លាប់ក្នុងខែកក្កដា ១៨៨៣។ រដ្ឋាភិបាលយួនមិនទប់ទល់ទេ ហើយចុះក្នុងថ្ងៃ ២៥ សីហា នូវសន្ធិសញ្ញាទទួលការគាំពារ(ប្រូតិកតូរ៉ា) បារាំង លើប្រទេសអណ្ណាម។ ប៉ុន្តែការវាយប្រទេសតុងកឹង បាននាំឲ្យចិនធ្វើអន្តរាគមន៍។ ទាល់តែបារាំង (ឧត្តមនាវី គួ បេ) វាយបំភ័ន្ត (ឬព្រមាន) លើកោះហ្វ័រម៉ូស និងកោះ ប៉េស្កាឌ័រ (Pescadoros) *ទើបចិនបញ្ឈប់ការប្រទូស្តរ៉ាយ ហើយចុះសន្ធិសញ្ញានៅ តៀនទ្សិន (៩ មិថុនា ១៨៨៥) ទទួលស្គាល់ការគាំពារនៃប្រទេសបារាំងលើអណ្ណាម និងលើតុងកឹង។*

អធិប្បាយ

(១) នៅ គ.ស. ១២៨២ យូប៊ីឡៃ បញ្ជូនទ័ពមួយកងឲ្យមកកាន់កាប់ប្រទេសចំប៉ា និងប្រទេសកម្ពុជា (ជ័យវរ្ម័នទី៨ ឲ្យសួយសាអាករទៅពួកម៉ុងហ្គោលនៅឆ្នាំ ១២៨៥)។ ប៉ុន្តែទ័ពនេះបានត្រូវយួនវាយកំចាត់ មិនឲ្យឆ្លងតាមជងភ្នំអណ្ណាមបានឡើយ។

(២) រវាង គ. ស. ១២៨០ ម៉ារកូ ប៉ូឡូ ឈប់សំចតនៅតុងកឹង ហើយប្រើពាក្យ "កៅជីហ្គូ" (caugigu) ដើម្បីចង្អុលវាលត្រីកោណ ដែលទន្លេក្រហមហូរកាត់ចូលក្នុងសមុទ្រ។ ពួកដើរសំពៅជាតិចាម-ជ្វា ប្រើក្លាយជា "គុតជី" រួចមកពួកជប៉ុនថាជា "កូឈី"។ ក្រោយមក បារាំងប្រើជា "កូសាំង" ដោយបន្ថែម "ស៊ីន" នៅខាងចុងដើម្បីបញ្ជាក់ថា កូសាំងនៅខាងចិន (មិនមែនកំពង់ផែកូសាំងនៅឥណ្ឌា)។ បារាំងប្រឡំមួយជាន់ទៀត ដោយចង្អុលវាលត្រីកោណក្រោមបន្តស់ទៅវិញ គឺវាលត្រីកោណរបស់ទន្លេមេគង្គ ។

(៣) ពាក្យ "ឥណ្ឌូចិន" បានត្រូវបង្កើតឡើងជាលើកដំបូង ដោយអ្នកភូមិសាស្ត្រជាតិ ដាណឺម៉ាក ឈ្មោះ ម៉ាលតឺ-ប្រុង (Malte-Brun) នៅឆ្នាំ ១៨៥២។ ពាក្យនេះយកមូលដ្ឋានលើហេតុដែលជងភ្នំអណ្ណាមខណ្ឌប្រទេសលាវនិងកម្ពុជា ដែលមានវប្បធិមរបៀបឥណ្ឌា ពីប្រទេសយួនដែលមានវប្បធិមរបៀបចិន។

(៤) សៀមវាយយកបានអង្គរកាលពីឆ្នាំ ១៣៥១ (ស្តេចលំពង់, ក្រុមញាតិតាត្រសក់ផ្អែម)។

(៥) ការណ៍ដែលគួរកត់សំគាល់ គឺបរាជ័យពេញទី នៃ "គ្រិស្តសាសនូបនីយកម្ម" លើកម្ពុជា។ ដោយមានសទ្ធាយ៉ាងជ្រៅលើពុទ្ធសាសនា ខ្មែរយើងទាត់ចោលការបញ្ចូនខ្លួននៃគ្រិស្តសាសនា មិនមែនតាមការព្យាបាទធ្វើបាបទេ ប៉ុន្តែតាមការមិនព្រមទទួលជំនឿថ្មី។ ក្នុងពេលដែលនៅប្រទេសវៀតណាម ក្រោយពេលអស់ការព្យាបាទមក ពួកអ្នកផ្សាយសាសនាគ្រិស្តបានទទួលបរិស័ទយ៉ាងច្រើន រហូតដល់ក្នុង ៨% នៃបណ្តាជន។

(៦) រយៈពេលបួនសតវត្សរ៍ ពីគ.ស. ១៤៧៤ (ការប្រជែងត្រីភាគី រាមាធិបតី-ធម្មោរាជា-សូរិយោទ័យ) ទៅគ.ស. ១៨៥៩ ជារយៈពេលខ្មៅគគ្រេចនៃប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ។ គឺជាសម័យនៃការដណ្តើមរាជ្យគ្នារវាងក្រុមញាតិស្តេច, នៃការធ្វើឃាដនយោបាយ, នៃការសម្លាប់រង្គាល, ក្នុងពេលដែលទឹកដីកម្ពុជាចេះតែរបេះរបោចទៅ ក្រោមការរុញច្រាននៃសៀមនិងយួន។ ពួកអ្នកចង់បានស្វេតឆ័ត្រ ខ្លះហៅសៀមមកជួយ ខ្លះហៅយួនមកពួតដៃ ក្នុងសង្គ្រាមកាតឃោដដើម្បីអំណាច (អានទំព័រ៣២ ដែរ, លេខយោង ៣, ប្រយោគទី ២)។

ក្នុងរាជ្យនៃអង្គនន់ទី២ (១៧៧៥-១៧៧៩) កម្ពុជាដកខ្លួនពីការត្រួតត្រារបស់សៀម ដើម្បីចូលក្រោមការគាំពាររបស់យួន។ ប៉ុន្តែប្រទេសយួន ដោយចុះខ្សោយព្រោះការបះបោរនៃពួកតៃសឺង ក៏បន្ធូរដៃវិញក្រោយបន្តិចមក ហេតុដែលបើកឲ្យសៀមត្រឡប់មកវិញ។ ក្នុងរាជ្យនៃអង្គចាន់ទី២ (១៨០៦-១៨៣៤) កម្ពុជាទៅជារណបយួន (ក្រោមយ៉ា-ឡុង)។ មិញ-ម៉ាង, តរាជ្យពី យ៉ា-ឡុង, ជន្លៀសក្សត្រីយានីអង្គម៉ី (កូនស្រីអង្គចាន់) និងនាម៉ឺនរាំងទាំងអស់មកព្រៃនគរ ហើយដូរឈ្មោះ កម្ពុជា ជា "ទឹកដី មី-ឡាំ"។ ម្ចាស់ខ្លួង, បងប្អូនបង្កើតម្នាក់របស់អង្គចាន់ទី២, ត្រឡប់មកពីប្រទេសសៀមវិញ ដែលខ្លួនបានរត់ទៅជ្រក ហើយបំបះបំបោរខ្មែរឡើងជាមួយជំនួយរបស់សៀម។ សង្គ្រាមមួយរវាងសៀមនិងយួនក៏ផ្ទុះឡើង ហើយបានចប់ដោយការព្រមព្រៀងគ្នាដាក់ម្ចាស់ខ្លួងក្រោមស្វេតឆ័ត្រ និងក្រោមការត្រួតត្រារួម យួន-សៀម។

ព្រះបាទអង្គឌួង, ដោយជឿជាក់ថា ប្រទេសកម្ពុជាមុខជានឹងត្រូវយួននិងសៀមហែកចែកគ្នា ដោយយកទន្លេមេគង្គជាព្រំដែនរួម, ក៏សំរេចអំពាវនាវដល់អធិរាជណាប៉ូឡេអុងទី៣ តាមរយៈ "មុងស៊ីញ៉័រ" មីស មេគណកាតូលិក។ ប៉ុន្តែ, ដោយមកពីការបិទមាត់មិនជិតនៃរដ្ឋមន្ត្រីទទួលបំពេញបេសកកម្មនៅប្រទេសចិននិងប្រទេសសៀម ដែលណាប៉ូឡេអុងទី៣ ចាត់ឲ្យចុះសន្ធិសញ្ញាសម្ពន្ធភាពជាមួយព្រះបាទអង្គឌួង, នាម៉ឺនសៀមដែលមានការៈឃ្លាំមើលស្តេចខ្មែរ ក៏បានដឹងរឿងអស់ ហើយបញ្ចេញកំហឹងរបស់ខ្លួន ដោយវាយក្បាលព្រះចៅអង្គឌួងនឹងស្បែកជើង។ បាក់មុខខ្លាំងណាស់ ប៉ុន្តែពុំហ៊ានធ្វើអ្វីគេ, អង្គឌួងក៏សុខចិត្តឈប់ហៅរកបារាំង។ បួនឆ្នាំក្រោយមក ព្រះបាទអង្គឌួងខំរកទាក់ទងម្តងទៀតជាមួយបារាំងដែលមកកូសាំងស៊ីនទៅហើយ។ ប៉ុន្តែស្តេចសុគតនៅជំណាច់ឆ្នាំ ១៨៥៩។ កូនប្រុសឈ្មោះ អង្គវត្តី ឡើងសោយរាជ្យបន្ត ក្រោមឈ្មោះថា ***នរោត្តម****, ឈ្មោះដែលសៀមឲ្យក្នុងពេលអភិសេក។ ក្រោយមក ព្រះបាទនរោត្តមចុះសន្ធិសញ្ញា "ប្រូតិកតូរ៉ា" ជាមួយប្រទេសបារាំង, ការអាណាព្យាបាលដែលរំដោះកម្ពុជាចេញផុតពី "ការមើលខុសត្រូវ" សៀម រហូតមកដល់សព្វថ្ងៃនេះ។*

(៧) តុងកឹង ក្រោយមកវៀតណាមខាងជើង ជាអង្រឹងនៃជាតិសាសន៍យួន។ ពីសតវត្សរ៍ទី១០ ទៅទី១៧ យួនចាប់ធ្វើការពង្រីកទឹកដីចុះមកខាងត្បូង។ នៅជំណាច់សតវត្សរ៍ទី១៧ ប្រទេសចំប៉ា, រាជាណាចក្រនៃពួកចាម (អានទំព័រ១១៦ ដែរ, លេខយោង៨), បានត្រូវយួនលេបអស់ទាំងមូល ហើយឲ្យឈ្មោះថ្មីថា អណ្ណាម។ បន្ទាប់ពីការយកបាននេះ យួនបានមកនៅជាប់នឹងខ្មែរ។ ប៉ុន្តែការរីកអំណាច និងរីកទឹកដីនេះ បានបំបែកឯកភាពយួន។ ការប្រកួតប្រជែងគ្នាកើតមានឡើងរវាងក្រុមទ្រិញ (ស្តេចត្រាញ់ខាងជើង) និងក្រុមង្វៀង (ស្តេចត្រាញ់ខាងត្បូង) ការបាក់បែកដែលនៅតែជាទីកត់សំគាល់ រហូតដល់សព្វថ្ងៃ។

នៅឆ្នាំ ១៦២៣ ស្តេចជ័យជេដ្ឋាដែលបានរៀបការជាមួយម្ចាស់ស្រីយួនម្នាក់ ដើម្បីទប់ទល់នឹងការរុញច្រានរបស់សៀម សុំជំនួយពីស្តេចយួននៃទិសខាងត្បូង ហៀន-វឿង។ ជាថ្នូរ ស្តេចខ្មែរត្រូវបើកឲ្យជនជាតិយួនមកបើកហាងជំនួញនៅខេត្តព្រៃនគរ។ ការកកេរដីកម្ពុជាក្រោម ក៏ចាប់ផ្តើមឡើង ហើយបេះដូងនៃនគរ ហ៊្វូ-ណាន ក៏រិចរិលអស់នៅឆ្នាំ ១៧៧៥ ក្នុងជំណាច់រាជ្យស្តេចឧទ័យទី២ (លើកលែងតែស្រុកឃ្លាំង ក្រោយមកខេត្តសុកត្រាំង ដែលយួនចូលកាន់កាប់ក្នុងឆ្នាំ ១៨៤០)។

(៨) "អេវ៉ែក" បារាំងលើកដំបូងនៅឥណ្ឌូចិន មិនមែនជាអេវ៉ែកពេញសមត្ថភាពរបស់ក្រុងវ៉ាទីកង់ទេ ប៉ុន្តែបានត្រូវគេហៅឲ្យមានតែឈ្មោះប៉ុណ្ណោះ (in partibus)។

(៩) ដំបូងឡើង ង្វៀង-អាន់ លំអៀងទៅកាន់ជំនួយសៀមមុន។ តាមបញ្ជារបស់ស្តេចសៀម បេសកៈយោធពលខ្មែរមួយកង បានត្រូវបញ្ជូនទៅក្រុងហ្វេ នៅឆ្នាំ ១៨០០ ដើម្បីជួយច្បាំងតទល់នឹងពួកតៃ-សឺង។

(១០) ដោយមិនសួរលុះលង់ដែរ ម៉ុងម៉ូរ៉ាំង ឲ្យមកតាមសារសំងាត់មួយ នូវលទ្ធភាពពេញលេញ (carte blanch) *ដល់ កុងវ៉ី មេបញ្ជាការកងទាហានបារាំងនៅឥណ្ឌា ដែលតាំងទីក្នុងក្រុងប៉ុងឌី សេរី ដើម្បីសំរេចបញ្ជូន ឬមិនបញ្ជូនទ័ពមួយកងទៅឥណ្ឌូចិន។ កុងវ៉ីមិនព្រម។ មេគណកាតូលិក ដឺ បេអែន ក៏រៀបចំខ្លួនឯងនូវការលើកទាហាននេះ ជាមួយប្រាក់កាសនៃគ្រួសារខ្លួន និងនៃពួកអាណានិគម នៅប៉ុងឌីសេរី។*

(១១) យ៉ា-ឡុង ទទួលចុះចូលប្រទេសចិន ហើយបានត្រូវអភិសេកនៅហាណូយ ក្នុងឆ្នាំ ១៨០៤។ អធិរាជចិន គា គីង ដាក់ឈ្មោះឲ្យប្រទេសយួនថា "វៀត-ណាម" ដែលប្រមូលផ្តុំតុងកឹង (បាក់គី) អណ្ណាម (ទ្រុងគី) និង កូសាំងស៊ីន (ណាមគី)។

(១២) នេះគ្រាន់តែជាលេសទេ។ តាមពិត ដោយឧស្សាហកម្មខ្លួនស្គាល់វឌ្ឍនភាពយ៉ាងខ្លាំង ពួកអឺរ៉ុបបោះខ្លួនក្នុងការដណ្ដើមគ្នាយកផ្សារនៅអាស៊ី និងក្នុងការរកធនធានដើមថ្មីៗ បារាំងនិងអង់គ្លេស យកចិត្តទុកដាក់ជាពិសេសលើប្រទេសចិន។ ពួកអង់គ្លេសបានបើកយុគនៃអាណានិគមកម្មលើអាស៊ី ជាមួយ “សង្គ្រាមអាភៀន” នៅឆ្នាំ ១៨៤១ (ដើមអាភៀនដុះនៅប្រទេសឥណ្ឌា ពែរស៍ឬអ៊ីរ៉ង់ និងនៅទួរគី។ ពួកអឺរ៉ុបបាននាំចូលមកដាំក្នុងប្រទេសចិន)។ បារាំងនិងអង់គ្លេសដណ្ដើមគ្នាយកកម្មសិទ្ធផ្ដាច់មុខខាងជំនួញ។ ដោយចាញ់ពួកអង់គ្លេសស្ទើរតែគ្រប់ទីកន្លែង បារាំងលោតមកសង្គ្រប់លើឥណ្ឌូចិន។ ម្យ៉ាងទៀត ស្របគ្នានឹងការលើកទាហានមកកូសាំងស៊ីន ទាហានមួយកងបានត្រូវបញ្ជូនទៅប៉េកាំង ដើម្បីវាយ “ជាទណ្ឌកម្ម” និងបញ្ឈប់ការសំឡាប់វង្គាលពួកកាន់សាសនាគ្រិស្ត។

(១៣) ក្នុងសម័យនោះ កម្ពុជាក្រោមបានត្រូវស្ដេចខ្មែរបោះបង់ចោលទៅហើយ បណ្ដាជនខ្មែររៀបចំដោយខ្លួនឯង នូវការបះបោរទាំងឡាយទល់នឹងយួន។ បន្ទាប់ពីការក្ដាប់កូសាំងស៊ីនទៅវៀត-ណាម ដែលប្រ-ទេសបារាំងបានសំរេចនៅថ្ងៃទី ២១ ឧសភា ១៩៤៩ ជនជាតិខ្មែរយើងនៅកម្ពុជាក្រោម បានក្លាយទៅជា “ពលរដ្ឋវៀតណាម ដើមកំណើតខ្មែរ” (វៀត ហ្គុក មៀន, ក្នុងកាសាយួន)។ តទៅនេះ គឺទីប្រជុំជនខ្មែរយើងខ្លះ ដែលគេនៅចាំឈ្មោះនៅឡើយ :

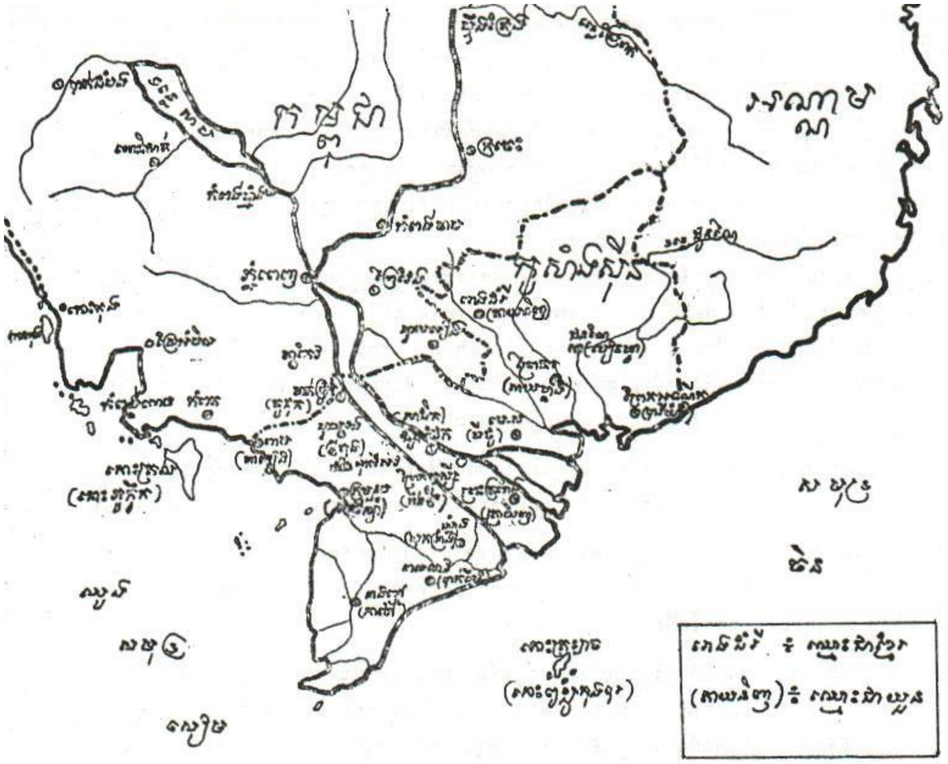

(១៤) គណៈបេសកកម្មបារាំងមួយ ដឹកនាំដោយ ឌូដា ដឺឡាហ្គ្រេ ឡើងតាមទន្លេមេគង្គ ដើម្បីស្វែងរកពិនិត្យនៅខែមិថុនា ១៨៦៦។

(១៥) ដោយលាក់មិនឲ្យ ព្រះបាទនរោត្តម ដឹង បារាំងនិងសៀមធ្វើសន្ធិសញ្ញាមួយទៀតនៅប៉ារីស ក្នុងឆ្នាំ ១៨៦៧។ ក្នុងនោះ សៀមលែងទាមទារស្វ័យសាអាករពីខ្មែរ ប៉ុន្តែបានជាថ្នូរវិញនូវខេត្តបាត់ដំបង សៀមរាប ស៊ីសុផុន ទន្លេរពៅ និងម្លូព្រៃ។ បន្ទាប់ពីការតវ៉ារបស់ហ្លួង នរោត្តម, ដឺឡា គ្រង់ឌៀរ ចចារបានពីសៀមវិញតែមាត្រាបន្ថែមមួយ : ខ្មែរអាចធ្វើនេសាទក្នុងបឹងទន្លេសាប ដូចសៀមបាន។

####################